

UN MANUSCRIS DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR DIN ARHIVA MUZEULUI BANATULUI

Aurel Turcuș

Într-unul din dosarele arhivei muzeului, din perioada interbelică am găsit un manuscris — 8 coli (34/21) cm. legate superficial cu sfoară de cînepă, din care prima coală nu este scrisă, fiind folosită drept copertă, împreună cu ultima coală, goală numai pe partea exterioră.

Manuscrisul nu este semnat, nici localizat. Dar textul acestuia cuprinde un pasaj, în care o anumită persoană, amintindu-și unele fapte din revoluția din 1848, spune că un oarecare Trăilă Dalea „s-a dus să taie iarba de pe hotar”, iar în timp ce cosea, a văzut că vine „o cocie de unguri de către Morava” (actualmente Semlacul Mare). De asemenea în manuscris se menționează că „de la Ferendia au fost 36 după trupe”. Se mai spune în alt loc că în satul respectiv, „Brusture a fost dascăl în 48”. Tot aici sînt pomeniți Popa Nestor și Peia Dalea.

Datele acestea ne-au ajutat să identificăm localitatea din care e consemnat materialul etnografic și totodată să putem susține cu oarecare certitudine cine este autorul manuscrisului.

Dr. Ioachim Miloia, directorul Muzeului Bănățean (între anii 1928—1940), în lista cu „donatori și donațiuni”, publicată în *Analele Banatului*, Anul I, — 1928 — nr. 1, menționează, printre altele, că el a donat muzeului un „Caiet de cîntec”, din 1862 (în manuscris) de Ion Miloia și „Monografia comunei Ferendia” în manuscris, de Achim Miloia” (p. 139).

Dat fiind că în manuscrisul nostru sînt amintite localitățile Semlacul Mare și Ferendia, de la bun început am pus acest material în legătură cu monografia comunei Ferendia, scrisă de Achim Miloia. (Aceasta se găsește acum la Arhivele Statului — Timișoara în *Fondul Muzeului Banatului — Societatea de Istorie și Arheologie* — nr. 36). Consultînd numita monografie, am găsit aici referiri la dascălul Brusture, la Popa Nestor și la Peia Dalea (Primul, „Ion Iovan alias Iovănescu, supranumit Brusture” a fost învățător în Ferendia, urmînd în acest post după socrul său, „Arsenie Laziciu, supranumit Cioianu”; Brusture „era stricat de patima beției”, pe cînd despre Popa Nestor „Onciul” se spune că era un „vrednic preot”; Peia Dalea era „al doilea

bogătaș de pe atunci" și Achim Miloia îi dedică un capitol în monografia sa, intitulat „Ceva din viața lui Peia Dalea“).

Prin urmare, materialul din manuscrisul găsit în arhiva muzeului este adunat din localitatea Ferendia.

Referitor la paternitatea manuscrisului menționăm că o putem atribui lui Achim Miloia, atît după caracterul scrisului cît și datorită faptului că manuscrisul a fost găsit într-unul din dosarele în care erau cîteva nuvele ale lui Cezar Petrescu, traduse în limba italiană de Ioachim Miloia, în timpul studiilor sale din Italia, împrejurare care ne determină să credem că manuscrisul va fi fost considerat de Ioachim Miloia ca fiind o lucrare a unei persoane din familia sa. La aceasta mai adăugăm că autorul manuscrisului se dovedește a fi un bun cunoscător al culturii populare din Ferendia, fapt care iarăși învederează că acesta va fi fost băștinaș, sau că a trăit mai mulți ani în zona respectivă. În atare situație este tot Achim Miloia. El s-a născut în 4 iunie 1862, în comuna Fișeș, localitate apropiată de satul Ferendia. În capitolul „Autobiografia învățătorului Achim Miloia“, cuprins în „Topografia comunei Ferendia“, din 1904, Achim Miloia arată că părinții săi erau „lucrători de pămînt“. Prin urmare el s-a familiarizat acasă cu realitățile culturii populare. În anul 1885 este numit în postul de învățător în Ferendia (după ce fusese 2 ani învățător în localitatea Răcăjdia — jud. Caraș Severin). În monografia lui Achim Miloia nu sînt cuprinse date de etnografie și folclor, ceea ce ne face să presupunem că manuscrisul din arhiva muzeului va fi fost conceput în vederea completării „Topografiei comunei Ferendia“, după exemplul monografiei satului Maidan, (Jud. Caraș-Severin), care a făcut o vie impresie asupra învățătorului Achim Miloia : „Am avut fericirea să dau de Topografia satului Maidan — zice A. Miloia — scrisă de zeloșii D. D. Sofronie Liuba și Aurelian Iana, urmată de un studiu de mare valoare despre Celți și numirea de localități de literatul și lingvistul dr. M. Marienescu“. (În Topografia satului Ferendia).

Atît faptul că în manuscris sînt cuprinse amintiri ale unor oameni care au participat la Revoluția din 1848, cît și ortografia ușor latinizată, conduc la concluzia că acest material datează din ultima parte a secolului trecut, ori din primii ani ai secolului XX.

Cele 12 pagini, scrise cu creionul, cuprind descrierea portului tradițional, nunta necununată, consemnarea unor creații ale folclorului literar (lirica populară, un descîntec de bubă, o ghicitoare și 2 zicători), precum și cîteva referiri la Revoluția din 1848, constituite din întîmplări trăite de cîteva bănățeni din Ferendia (jud. Timiș).

Folosind ortografia curentă, publicăm din manuscris numai capitolele : Portul bărbătesc, Portul femeiesc, Nunta necununată, punînd astfel la dispoziția cercetătorilor o seamă de date etnografice consemnate cu științifică detaliere, ceea ce conferă manuscrisului un pronunțat caracter de document etnografic.

PORTUL BĂRBĂTESC

Portul de vară al bărbaților se compune din chimeșa lungă pînă la pulpele picioarelor, ismene preste care se încinge cu prașchia, brăcinarul, ori cu ștergătoriu. În cap poartă o pălărie mică rotundă de păr și foarte puțini de paie. (Deasupra poartă un chintuș fără mîneci). Iarna pre lîngă aceste haine mai poartă sub chintuș un bustariu (pieptariu), făcut din piele de miel, cioareci, cocoj și duruț. Și în cap clăbăț negru de miel și vara și iarna se încălță cu obele în opinci legate cu curele, și cei mai cu dare de mîină au și cisme.

Cămașa și ismenele se face din pînză țesută de femeile noastre din bumbac și cîncpă, ori in, ori că urzeala e de bumbac, iar cele de țînut sînt atît urzeala cît și băteala de bumbac. Cele de purtat sînt și mai simplu gătite. Se coase latu de pînză unii către alții, tot așa și mînecele. Gulerul și pumnatele se împistresc simplu cu bumbac alb spre margine, cu colțiuri zimți. Unii se încheptură cu bumbi, iar alții cheptori. Cămeșile de țînut precum și ismenele, în loc de cusătură printre lați este cheie îngustă de un cm., pre mîneci mai se face cheie lată pînă la 10 cm.; în diferite chipuri. La poalele chimeșii se face ciurătură asemenea lată în diferite forme, pre margine cu colțuri, iar la alții cu cîcma. Gulerul și gulerițele, precum și pieptul chimeșei se împistresc ori ciurează cu bumbac alb, într-un mod destul de gingaș și complicat și în diferite modele.

Prașchia și brăcinarul sînt pregătite din curele negre. Prașchia, după cum e de lată, are 2 și 3 cătărămi galbene ori negre și e împistrită cu găuricele. Prașchia servește și a ține bani, ori unele hirtii de valoare. Mai toți oamenii se încing cu ștergătoare împestrate cu bumbac colorat la ambele capete și se leagă așa ca să spînzure ambele capete dinapoi în jos.

Chintușul e pregătit din pînză de lînă numită șubă, țesută de femeile noastre, ori de postav alb numit habă. La oamenii cei bătrîni e mai lung, e lucrat cu șinioare late negre, la cei mai tineri însă sînt mai scurte, pînă la șolduri, înguste, toate flori, de șinioare și postav colorat, în care predominază culorile roșu, galbin, vîinăt.

Obelele sînt țesute din lînă colorată. Au o lățime mai bine de 1 m. și o lungime mai bine de jumătate metru, așa ca să se poată învîlăi de 3 ori pe lîngă picior. Aranjarea culorilor ca în toate lucrăturile femeii române e într-un mod destul de artistic și atrăgătoriu. Sînt obele roșii-carmagiu și obele negre. Fiecare se încălță cu 2 perechi de obele, cele deasupra se zic margini. Ca să nu fie prea multă obeală în opincă și să pară piciorul prea greoi, un rînd de obele, cele deasupra să îndoiesc, așa ca să ajungă numai pînă la înfășurătoare. Opincile au gurgui cu 2 și cu 3 curele și cu 8 și 10 nojițe, prin care se trece curelele. Curelele sînt lungi ca de 2 m. și se înfășoară împrejurul piciorului de 3, 4 ori, ca să nu pice opinca și după aceea se încălță prin nojițe. Capătul curelei se înnoadă la partea din laturi a opincei. Cei cu dare de mîină au și cizme, în care de asemenea se poartă obele roșii dar așa ca să se vadă din cismă. În vremuri ploioase cei care n-au cisme poartă peste obele niște tureci de piele de oaie ori capră ca să nu intre

prin opinci apa. Copiii vara umblă mai toți desculți, unii au pantofi șlarfi, iar iarna încălțați în opinci cu un fel de ciorapi făcuți din obele, numiți cioareci.

Cojocul e o haină lungă ce se poartă iarna pre deasupra, e făcut din piele de miel ori de oaie, împestrit cu flori de tîrșet roșu, galben, vînăt și verde. Cele mai multe sînt cu guler negru de mel. *Bundașul* (sublinierea autorului — n.n., A. T.) e un cojoc mai mare și simplu, fără flori, numai unde și unde cîte o pată de tîrșet. Paclia e un cojoc mare și greu din piele de oaie ori berbec fără mîneci. Se îmbracă peste alte haine iarna. Duruțul, e o haină lungă de șubă albă ce se poartă mai cu seamă de oamenii mai săraci și de toți cînd plouă. Unii mai poartă iarna la grumazi șaluri de diferite colori pe care le numesc poșe.

Cioarecii îi poartă numai iarna, cînd e frig mare, deasupra de ismene. Sînt făcuți din pînză de șubă albă. Dinainte și pre picior în jos pre sutura (?! sic) e pus șinior negru ori vînăt. Cioarecii se poartă în obele, nu peste obele. Atît cioarecii cît și chintușele se fac în comună de croitorii români.

PORTUL FEMEIESC

Portul femeii de toate zilele (cuvînt (nedescifrat — n.n.) din următoarele părți: ciupag, poale, strînse cu briu și cu brăciri peste mijloc și încinse cu două cotrînțe dinainte și dinapoi. Sînt încălțate cu opinci și obele ca bărbații, altele au papuci și mai puține cisme. La cap sînt îmbrobodite cu cîrpă. Haine pre deasupra mai au ciupăgare, bundic, ciurce ori cojoc. Poalele și ciupagul, sînt făcute din pînză subțire de bumbac cumpărată din boltă pră care o numesc sai. La foarte puține veî vedea poale și ciupag făcute din pînză țesute de ele.

Ciupagul și ciupăgonul e o haină asemenea cu ciupagul dar cu guler îngust, mai scurt în mîneci și e numai pînă la briu de lung. Această haină se face din pînză țesută de ele și e ornat cu diferite ciurături și împestrituri cu bumbac numite pupi și se poartă pre deasupra de ciupag.

Briul este o haină cu care se încinge preste mijloc, cam de 1 m lung. E țesut din lînă colorată, în cele mai diferite modele și e lat ca de 3 dc. și fiindcă e de două (adică îndoit în două — n.n.) e și gros. Peste briu se încinge cu brăcirile, așa ca marginile briului deasupra și din jos să se poată vedea. Brăcirile au o lungime de 2—4 m., de 7—10 cm. de înguste și în cele mai frumoase modele.

Cotrînțele sînt făcute în două chipuri; împuiate și numai simplu. Cele țesute prezintă o colecțiune interesantă de diferite forme prin aranjarea colorilor cu gust, care numai prin urzeală și băteală se fac. Se fac cotrînțe negre de doliu și roșii, apoi pentru muieri mai înaintate în vîrstă și pentru muieri tinere. Cotrînțele împuiate se împuic în decursul țesutului cu vrîste împănate în cele mai varii motive naționale românești. De un timp încoaci însă au început a aduce niște modele scoase de prin jurnalele de modă, care nu le face mare onoare. Cotrîn-

țele au deasupra la amîndouă laturile două brije cu care le leagă împrejurul corpului și se poartă ceva mai scurte de cum sînt poalele. De un timp încoaci au început să poarte dinainte cotrințe făcute din pînză cumpărată.

Fetele mari și nevestele tinere cînd se găsesc pentru joc ori altă festivitate poartă dinapoi în loc de cotrință opreg împuiat cu aur, îngust de 3 dcm și lat de 2—3 dcm și cu ciucuri roșu, galben, vînăți. Obeala opreagului se cumpără din boltă, ciucurii însă îi torc ele și îi dau să-i coloreze. Printre ciucuri torși de lînă și colorați sînt și 2 ori 3 ciucuri făcuți din bumbac alb. Ciucurii sînt făcuți din tort răsucit cu druga.

(*Vîrtelnițele, sucala, letca, orzoiu, mosor, sul, brîgle, suveica, spata*), (cuvintele acestea sînt numerotate, în paranteză, în manuscris — n.n.).

Fetele pînă la al 8—10 an nu poartă dinapoi cătrînță, ci numai dinainte.

Bundicul (subliniere, în manuscris — n.n.), e o haină de piele de miel albă ori colorată brunet și împestrîtată cu tirșeturi roșii E fără mîneci și scurt pînă la briu, pre din jos la unele cu zmiți tot de tirșet care dacã sînt mai mari se cheamă colțoni. Pînă cînd ciupăgoniul e o haină de vară, bundicu e o haină de iarnă.

Ciurcea e de 2 feluri, mică și mare. E o haină cu mîneci, de regulă de postav negru, pele de miel ori din (...) — (urmează un cuvînt indescifrabil — n.n., A.T.). Cea mai mică e căptușită cu pămucă și pînză și e numai pînă preste șolduri de lungă, pînă cînd cea mare e lungă preste genunche, e căptușită cu pele de mel, ori de iepure. Gulerul și marginile pînă jos e cu prem (?! sic) din pele de vezure la care femeile în genere îi zic miț. Foarte puține poartă și cojoc care modă e importată din Bocșa Rom. (ână). În cap poartă cirpe în care domenicază culoarea galbină, iar cele mai înaintate în vîrstă de color e închisă.

Fetele umblă cu capul gol ori poartă cirpe albe cu cipcă pre care le numesc *giolgiu* (subliniere în ms. — n.n.).

Cînd se găsesc nevestele tinere poartă în cap o găteală numită fachiu (termenul acesta este scris deasupra cuvîntului „conciu”, care a fost tăiat de autorul manuscrisului — n.n.) e făcut din fir galbin — aur, pre din jos tot cu ciucuri asemenea de fir. La oamenii mai în stare această găteală e indispensabilă și se numără între hainele miresei. E purtat 1, mult 2 ani după aceea se aruncă pe fundul lăzi, pînă cînd, ca să facă loc altor haine îl dă jidanului cu dirze, așa... (două cuvinte ilizibile — n.n.) pre nimica și cînd l-a cumpărat a costat pînă la 20 fl.

Fetele mai au între hainele de chitit un ciupăgoni scurt, făcut din somot, ori altă materie, pre care-l numesc, de după croitoresele de naționalitate străină, care-l cos, laiber. Acest laiber îl ornează ele cu diferite flori de aur, iar cele mai sărace cu mătase ori vrîste. Pre cap cele mai multe au o partă de 3 dcm de lătă, asemenea lucrată cu aur care leagă cu niște sirme late colorate care spînzură pre spate. Tot la portul femeiesc trebuie să amintesc datina stricăcioasă de a se sulemeni cu sulemane stricăcioase, parte pregătite de ele însele cu alb de zinc, cinober, unturi mercuriale, ori cu șorecică (arsenic) (cuvîntul e scris

deasupra termenului șorecică — n.n.), parte le cumpără de-a gata din apotecă. Aceste datine uricioase și totodată stricătioase e (sic) foarte lătită și din fete altcum frumoase devin niște larfe.

Fetele mai poartă pe cap diferite flori atit naturale cît și artificiale. Cele de părinți bogați poartă la grumazi mai multe zgarde de bani de argint și aur, iar cele mai sărace numai mărgele.

NUNTA NECUNUNATĂ

Gazda la care e nunta merge la nănași cu 14 zile înainte și îi spune că are să-și însoare feciorul și îi dă de știre. Nănașii întreabă că face gostală ori ba; dacă face gostală și nanașu gostește copiii, dacă nu face gostală, apoi luni dimineața e nunta gata. În ziua de nuntă merg giverii la nănaș ca să-l aducă la gazdă. Nănașul își ia străitișul și steagul și nanașu mic și pleacă la gazdă. De la gazdă iau pre mirele și merg la mireasă unde nănașul nu se bagă ci numai giverii și giverițele și o aduc la nănaș. De aci merg cu toții la nănaș acasă. Nașul îi bagă în sobă și-i cunună. Îi întreabă că au voie unul de altul și după ce-și spun voia le leagă mâinele și-i ocolesc împrejurul mesei pre care e pită ș. sare, de trei ori. După aceea le pune la amîndoi mîna-n cap și le gratulează ca să aibe noroc și zile și minte. După ce in modul acesta i-a legat, merg cu toții la gazdă acasă. La ușa drumului întîmpină pe nași, gazda casei cu o uiașă de răchie. Dacă nașul salută cu: bună seara gazdă, gazda-i mulțumește și-i întreabă că în ce voie este nănașul. „În voie bună”. Gazda: „Bună să-ți fie inima” — și amîndoi beau unul de la altul. După gazdă unul de ai casei tot în modul acesta îl întîmpină pe naș. Iar în ușa casei îl întîmpină pe naș găzdărița casei, tot în modul pomenit și-l conduc după masă. După ce nașul e așezat la locul său, ies toți mesenii și neamurile împreună cu muzică la mirii care așteaptă la drum. Mama mirelui pune o masă în mijlocul avliei și pune pe ea o pită și sare și bani deasupra. Vine giverul copilului și pune bani pre pită și începe să strîngă bani de la toți zicînd că vrea să facă casă și cere de la toți zicînd cătă unul să dea bulvani, cătră altul călci, apoi birne și în modul acesta cere bani de la toți. După aceea vin givărițele și fiecare pune cîte un ban zicînd: „Unde au ajuns cu casa? — după ce capătă răspunsul că la ferestre ori la grindă, după ce casa e gata îi ia pe amîndoi de mînă și-i întoarce împrejurul mesei. După aceea îi leagă pre amîndoi cu o brăciră și-i trage după el pînă-n casă. După aceea pre mireasă o așează pre un scaun și-i aduc un copil mic să-l țină în poală și pune după capul copilului colacul ce l-a avut pînă aci givărul ei pre mînă. După aceasta mirii se duc la locul destinat pentru ei, iar gazda merge la nănașul care au fost pînă acia aproape singuri.

Mireasa e închisă în clet, ori în casă împreună cu giverițele ei. Giverii cer mireasa afară, iar giverițele nu o dau pînă nu încep să tracteze cu banii. Giverii întreabă: „ce cereți”? Ele cer 80 de galbeni și tot așa tractează pînă se ajung; sub galbeni se înțeleg cruceri.

Încep îmbierile cu răchie și gratulările la adresa tinerilor, după aceea pre la 8 ore e cina. După cină, stăgașul, nuntașii și muzica și în

multe locuri și nănașul mic, pleacă după nănașițe și merg pre drum tot cîntînd și urezînd. După ce nănașițele sînt gata pleacă cu alaiul la casa cu nunta. Cînd ajung sînt întimpinate de gazdă și de mirii pre care îi conduce un givăr. Și după îndătinatele salutări și binecuvîntări, după ce sărută mirii mîna nănașițelor, ele se bagă în casă și se așează la locul lor, iar mirii se duc asemenea la locul pregătît.

Pînă către 11 ore tinerimea joacă iar cei mai bătrîni își petrec vorbind și bînd meru la răchie. Atunci se arată cinstele și anume. Se caută un om care știe multe să vorbească și ia fiecare cinste ce au adus cei chemați. La cinste se aduce un colac, o găină, ori lopățică, ori țîmp de carne și o uiagă de răchie, iar la fată dar o cîrpă ori altfel de dar. Apoi se fac și pomeni care se împodobesc cu diferite mîncăruri și poame. După ce aduc cinstea înaintea nașului îl salută cu : „Bună dimineața nașule! în ce voie ești — în bună, bună să-ți fie inima! N.N. s-a arătat cu o cinste frumoasă înaintea nașului și a gazdei, iar nuntașii și ginerii urează. Cît se arată cinstele nuntașii zic o zicală anume pentru cinste, iar nănașul mic stă în picioare și dă la fiecare femeie care vine cu cinste, să bea răchie. După ce s-au arătat cinstele cei din soba unde e nașul mîncă cu toții ce au venit pre cinste și anume : fasole, brînză, ouă, cîrnați ect. (sic), iar femeile care au adus cinstele capătă afară în avlie ori în grajdii de mîncare zamă de carne și curechii și se încheie cina cu borîndău. După această cină improvizată tinerimea joacă niște jocuri, atunci nănașul cere să vină mireasa să joace. Cere nașu un tăieriu cu sare, pune bani cît vrea și giverul care a adus-o începe să o joace pînă cînd vine cineva și răscumpără jocul și tot așa se aruncă unul asupra altuia și joacă pînă cînd vede că sînt jucători care plătesc. Copii, muieri și oricine vrea, poate să o joace dacă plătește. Cînd cugetă că a jucat destul, vine mirele și pune zece ori mai mulți crucerii și își ia mireasa și pleacă cu ea, iar banii ce s-au adunat din jocul ei îi ia nașul și-i numără și cheamă din nou mireasa și îi predă, ca la rîndul ei sărută mîna nașului.

În zori de zi spre luni, merg mirii amîndoi la fîntînă și se spală acolo și aduc acasă un sofei de apă pre bît. Luni după amiaz nănașul mină pre nașul mic pre lăutaș, strătiș și pre stăgaș după miri, iar gazda trimite pre lîngă miri încă și alte neamuri pînă la 7—10 inși, ca să-i însoțească și să se gostească la nănași și durează pînă după cină, iar după cină nănașul și toți ai săi merg din nou la gazdă unde sînt primiți și întimpinați tot cu aceea cinste ca și în ziua primă.

Ca oaspeți însă acum la gosală în locul prim sînt cuscrii gazdei, părinții miresei. La masă se servește tot răchie caldă, iar de mîncare se dă supă de tăietei după zamă de carne, apoi carnea din supă cu curechii. La gosală se arată cinstele la ziua albă. La masă se servește ce s-au adus pre cinste și carne friptă de porc și își petrec pînă cătră 10 ore. Atunci iese nănașul și cuscrii și se duc cu toții la ale lor.